

TRŽAŠKO-KOPRSKA ŠKOFIJA V 19. STOLETJU

Salvator ŽITKO

Pokrajinski muzej Koper, SI-6000 Koper, Kidričeva 19

IZVLEČEK

Prispevek obravnava spremembe cerkvene uprave v 19. stoletju, ki so privedle do združevanja škofij na Istrskem polotoku oziroma do oblikovanja tržaško-koprške, poreško-puljske in krške škofije.

Vodilna vloga cerkve, ki je bila potrjena s konkordatom leta 1855, se je z nastopom ustavne dobe in dualizma v šestdesetih letih 19. stoletja precej zmanjšala. S prevlado italijanskih liberalno-nacionalnih tendenc v Istri in v Trstu so se odnosi med škofijo, ki so jo v glavnem vodili škofje slovenskega in hrvaškega rodu, ter tržaško občino in Istrskim deželnim zborom precej zaostri. Vloga in funkcija tržaško-koprških škofov se je v drugi polovici 19. stoletja čedalje bolj usmerjala v širjenje in zaščito slovanske nacionalne zavesti in organiziranje odpora proti asimilacijskim težnjam italijanskega nacionalnega tabora.

Ključne besede: tržaško-koprška škofija, duhovščina, konkordat, Trst, Istra, bogoslužje, glagolica, virilisti

LA DIOCESI DI TRIESTE E CAPODISTRIA NELL'OTTOCENTO

SINTESI

L'articolo prende in esame i cambiamenti avvenuti nell'amministrazione ecclesiastica nel XIX secolo che condussero all'unione delle diocesi istriane e alla conseguente creazione delle diocesi di Trieste e Capodistria, Parenzo e Pola e Veglia.

Il ruolo guida della Chiesa, confermato dal concordato del 1855, si ridusse di molto negli anni Sessanta, nel periodo costituzionale e del dualismo. Con la predominanza delle tendenze liberal – nazionali italiane a Trieste ed in Istria, si acuirono i rapporti della diocesi, generalmente retta da vescovi di origine slovena e croata, con il comune di Trieste e la Dieta Istriana. Nella seconda metà dell'Ottocento il ruolo e la funzione dei vescovi di Trieste e Capodistria si indirizza

sempre di più verso la crescita e la tutela dell'identità nazionale slovena e l'organizzazione della resistenza alle tendenze assimilatrici italiane.

Parole chiave: diocesi di Trieste e Capodistria, clero, concordato, Trieste, Istria, liturgia, alfabeto glagolitico, membri virili

UVOD

Institucije cerkve, kraljestva ter stanovske, družinske in lastninske ureditve so v dobi restavracije po letu 1815 znova pridobile na veljavi in ugledu. Nekateri avtorji, kritiki revolucionarnih idej francoske revolucije, so poskušali ponovno utemeljiti katolicizem in papeški primat tudi kot osnovo države. Govorili so o nedeljivosti od boga hotene, organsko nastale krščanske stanovske države, ki da je ni mogoče utemeljevati z naravnim pravom in ki ima v svoji najrazličnejši zgodovinski izoblikovanosti pravico do samouveljavljenja.

Padec v političnem razvoju, ki ga je Evropa doživela po letu 1815, je bil očiten in je treba iskati vzrok zanj tudi v še dodatnem stopnjevanju konservativnih predstav v odločujočih krogih. Čeprav se je restavracija po letu 1815 pod Metternichom sprva uspešno uveljavljala, je osnovni konflikt še posebej spričo naglega gospodarskega razvoja naraščal in se slednjič neogibno končal v korist liberalizma in še dlje segajočih demokratičnih idej.

Konservativna doktrina avstrijske monarhije tistega časa se je zavzemala za zvezo med oltarjem in prestolom; habsburška tradicija je bila, da so imeli cerkev pod strogim nadzorstvom. Vlada je sicer nadaljevala jožefinsko politiko premoči države nad cerkvijo, vendar je jožefinizem izgubljal veliko svoje nekdanje ostrine. V Avstrijo so se leta 1816 vrnilo jezuiti, prav tako so bili obnovljeni nekateri drugi redovi. Tradicionalna smer v cerkvi je vedno bolj prevladovala nad jožefinizmom in janzenizmom.

Tržaška škofija je vsaj do jožefinskih cerkvenih reform, ko so bile škofijske meje usklajene z deželnimi in okrožnimi in je do padca Beneške republike 1797 Kraški rob še razmejeval beneške in habsburške posesti v Istri, imela na koprskem ozemlju župniji Osp in Loka, pripadal pa ji je tudi bužetski kapitelj. Leta 1788 so z jožefinskimi reformami preuredili škofijske meje tako, da je tržaška škofija zajemala avstrijsko Istro, koprski škofiji pa so bili priključeni miljski kolegiatni kapitelj in župniji Osp ter Loka (Marin, 1991, 140). To so bile zadnje cerkveno-upravne reforme v Istri pred propadom Beneške republike.

Do korenitejših sprememb na področju cerkvene uprave, predvsem z radikalno laicizacijo javnega življenja in strogim nadzorom državnih oblasti nad cerkvenimi zadevami, je prišlo v času Italijanskega kraljestva oziroma Ilirskih provinc (1806-1813). V skladu s konkordatom s papežem Pijem VII. leta 1805 je Napoleon dobil pravico imenovati škofo na zasedenih ozemljih; tako so bile v Istri ukinjene škofije v Pulju, Novigradu in Poreču ter je ostala le še škofija v Kopru (Marušič, 1989, 59). Še huje je bila cerkev prizadeta z ukinitvijo cerkvenih bratovščin pa tudi vrste samostanov. Čeprav je to območje že v beneškem in avstrijskem obdobju doživelo razne sekularizacije, je bila italijanska oblast z razlašanjem imetja bratovščin in samostanov še bolj temeljita; svoje početje je utemeljevala s tem, da bodo sadovi razlastitev vloženi v izboljšanje gospodarskega stanja v pokrajini (Apollonio, 1993, 34). Radikalna laicizacija javnega življenja pa tudi strog nadzor državnih oblasti nad cerkvenimi zadevami sta izzvala velike spremembe v tradicionalnih urbanih in ruralnih skupnostih pa tudi družbeno polarizacijo, ki je v bistvu slabila same temeljne državne oblasti, zato si je avstrijska uprava po letu 1815 prizadevala, da bi v nekdanjih beneških provincah popravila versko škodo, ki so jo prizadejale francoske oblasti.

Poleg tega je položaj cerkve na Tržaškem in v Istri še dodatno postajal problematičen, ker so na začetku 19. stoletja domala vse škofije ostale brez svojih škofov. Leta 1812 (še pod francosko oblastjo) so ostale vakantne goriška, tržaška, koprška in puljska škofija. Koprška je po letu 1810, ko je umrl škof Bonifacio da Ponte, ostala vakantna celih 22 let in ravno tako je bil tržaški škofijski sedež nezaseden v letih 1803-1821, ko je bil na to mesto imenovan Antonio Leonardis, ki je umrl leta 1830. Že leta 1803 je umrl tedanji puljski škof Ivan Dominik Juras iz Raba in Pulj je ostal brez škofa celih 27 let. (Milanović, 1967, 66). Takšne razmere so ob težkem ekonomskem položaju avstrijsko vlado vzpodbudile, da se je po letu 1825, ko so se zaključile velike upravne reforme znotraj Avstrijskega primorja, lotila tudi sprememb cerkvene uprave, ki so nato v 30. letih 19. stoletja prinesle tudi precej preurejeno podobo cerkvenih upravnih struktur na zahodnem robu današnjega slovenskega nacionalnega ozemlja.

Navedena problematika je dokaj izčrpno obdelana zlasti v italijanski, nekoliko manj v hrvaški, precej bolj pomanjkljivo pa v slovenski historiografiji. Med italijanskimi avtorji gre omeniti predvsem Zovatta (1979) in Galimbertija (1995). Med hrvaškimi avtorji so navedeno problematiko obravnavali Milanović (1967, 1973), Beuc (1975), Barbalić (1938), Kirac (1946) in drugi.

S problematiko cerkvenih razmer Avstrijskega primorja in primorske duhovščine v 19. stoletju so se v okviru slovenskega zgodovinopisja ukvarjali Kramar (1991), Marušič (1985), Stres (1977), Kosmač (1998), Marin (1991) in nekateri drugi.

OBLIKOVANJE TRŽAŠKO-KOPRSKE ŠKOFIJE, NJENA NOTRANJA UPRAVNA IN KADROVSKA STRUKTURA

Leta 1828 je v času škofa Antonia Leonardisa, ki je bil zadnji italijanski škof tržaške škofije v 19. stoletju, papež Leon XII. z bulo "Locum beati Petri" na željo cesarja Franca I. izvedel združitev koprške in ukinjene novigrajske škofije s tržaško "pod enim naslovom" tržaško-koprške škofije s sedežem v Trstu.¹ Istega leta so zaradi poenotenja škofijskih meja s politično-upravnimi, tržaške dekanate na območju Kranjske s soglasjem Papeške kurije priključili k ljubljanski škofiji (Galimberti, 1995, 226).

Leta 1830 je Pij VIII. de facto združil koprsko škofijo s tržaško, goriška pa je bila povzdignjena v nadškofijo in so ji pripadale ljubljanska, tržaško-koprška, poreško-puljska in krška škofija, ki ji je papež Leon XII. že leta 1828 dodelil ukinjeni osorsko in rabsko škofijo. Poreški škofje, ki so z letom 1828 svojo jurisdikcijo razširili še na nekdanjo puljsko škofijo, so se morali odreči celotnemu bužetskemu dekanatu, ki je prešel pod tržaško škofijo, de iure leta 1828, de facto pa leta 1830 (Milanović, 1967, 64). Meje nove tržaško-koprške škofije so se tako raztezale globoko v Istro, in sicer od Voloskega, ki je bilo leta 1845 povzdignjeno v župnijo, pa tja do Novigrada ob zahodni istrski obali, na severovzhodu pa od Trsta prek Tomaja do Hrušice in vzhodne Istre.

Številčno stanje nižjih cerkvenih upravnih enot škofije se je v 19. stoletju precej spreminjalo: število dekanatov se je od devetih leta 1827 povzpelo na sedemnajst leta 1908, medtem ko se je število župnij v istem obdobju povzpelo od 58 na 120. Koprski, piranski, krkavški in osapski dekanat so leta 1831 priključili Trstu, ravno tako Oprtalj in Umag, vremsko župnijo pa so leta 1833 deloma vključili v ljubljansko škofijo, deloma pa je ostala pod tržaško-koprsko (Galimberti, 1995, 261).

Znotraj škofije so prevladovala srednje in majhne župnije s tendenco po zmanjševanju števila velikih in naraščanju števila manjših župnij, v čemer vidimo tudi tendenco slovenskih škofov, da bi v svojem pastirskem delovanju prek manjših cerkvenih upravnih enot vzpostavili tesnejši stik s slovenskim in hrvaškim porebivalstvom in mu nudili podporo (Galimberti, 1995, 267).

Vzrok, da so avstrijski cesarji po letu 1830 Sv. stolici za tržaško-koprsko škofijo predlagali pretežno škofo slovenskega rodu, je bil prav gotovo politične narave, saj se zaradi naraščajočega italijanskega nacionalizma niso mogli zanesti na škofo italijanskega porekla, obenem pa so razen mestnih središč večino prebivalstva v škofiji

---

¹ Leon XII., bolla Locum beati Petri, 30 giugno 1828 e Francesco I, placitum regium, 11 ottobre 1829 (Galimberti, 1995, 226). Cerkevna organizacija prej samostojnih koprške in novigrajske škofije se je kar precej spremenila. Ustanovljen je bil koprski vikariat z župnijami Koper, Dekani, Milje in koprsko kuracijsko župnijo Rižana. Oblikovani so bili tudi vikariati Piran, Krkavče, Osp in Oprtalj. Meje umaškega, bužetskega in dolinskega vikariata se nasproti koprskemu ozemlju niso spremenile (Marin, 1991, 143).

sestavljali tržaški in istrski Slovenci ter Hrvati (Milanović, 1967, 67). Prvemu slovenskemu škofu Matevžu Ravnikarju, ki je sedež v Trstu zasedel 15. januarja 1832 in je mnogo prispeval k duhovnemu napredku v svoji škofiji, je leta 1846 sledil dr. Jernej (Bartolomej) Legat. Teološke študije je opravil v Gorici, kjer je bil leta 1830 posvečen v duhovnika; nato je opravil še doktorat na Dunaju. V Trstu je leta 1834 postal stolni župnik pri Sv. Justu, deset let kasneje pa je prevzel tudi službo svetovalca pri avstrijski vladi v Benetkah za uk in bogočastje, po smrti škofa Ravnikarja pa ga je cesar z odlokom 7. oktobra 1846 imenoval za tržaško-koprskega škofa, 21. decembra istega leta ga je potrdil tudi papež Pij IX. (Valdevit, 1979, 36).

Problem bogoslužnega naraščaja, zlasti v prvih dveh desetletjih 19. stoletja, je bil zelo hud. Edino istrsko semenišče v Kopru, ki je bilo pod upravo koprskih škofov² je leta 1806 obiskovalo le 43 učencev. Po ukinitvi koprške škofije je leta 1818 propadlo tudi to semenišče, saj so za celotno Avstrijsko primorje istega leta odprli novega v Gorici. Tu so smeli tudi ponovno poučevati glagolico, obenem pa je avstrijska vlada onemogočila delo starim glagoljaškim notarjem, leto kasneje pa prepovedala privatne glagolske šole, čeprav ne moremo trditi, da je že tedaj ustvarjala prepreke za staroslovansko bogoslužje (Milanović, 1924, 99).

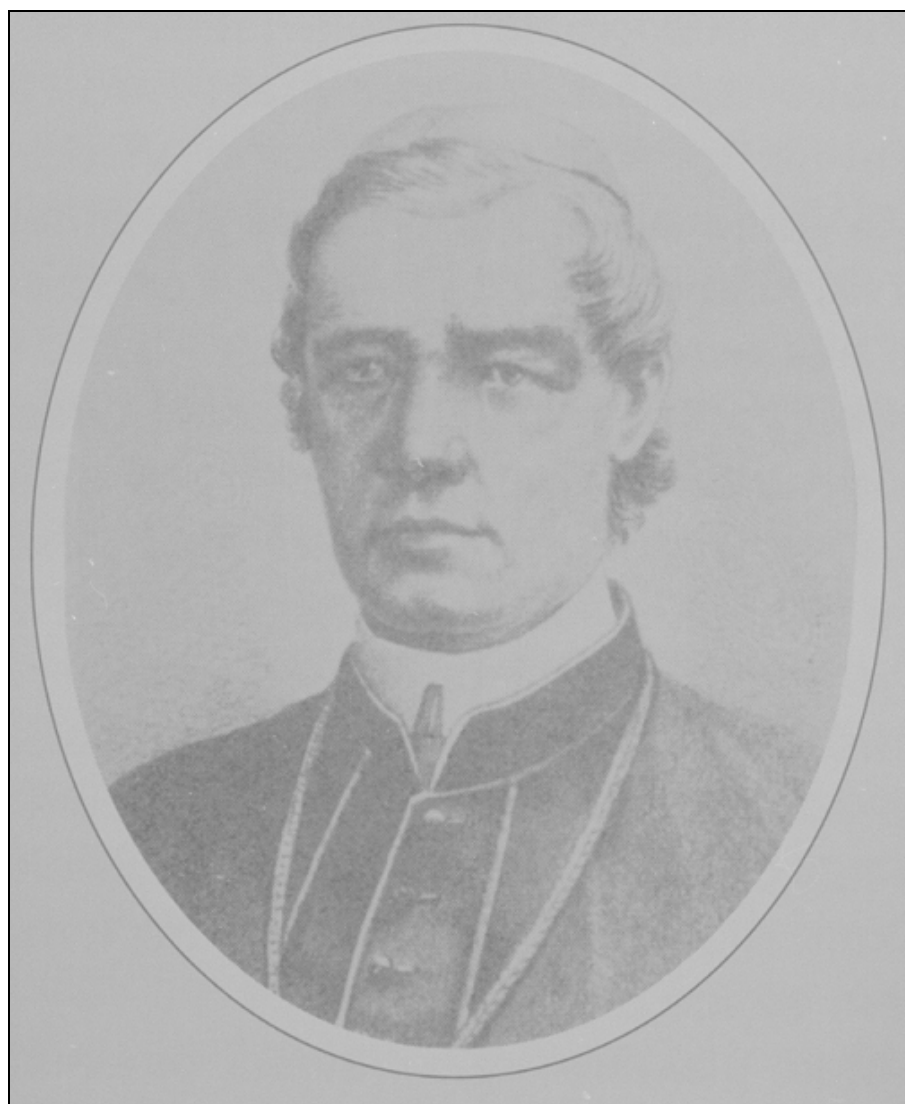
Škofija je priznavala privilegij glagolske liturgije v krajih, kjer naj bi se bila le-ta uporabljala vsaj že 30 let, in dovolila uporabo slovenskega oziroma hrvaškega jezika le pri branju nekaterih liturgičnih tekstov, pri pridigah in paraliturgičnih obredih, sicer pa je bil tako v mestih kot na podeželju obredni jezik izključno latinski (Galimberti, 1995, 232).

Kljub poskusom oživljanja cerkvenega življenja oblastem zlasti na območju nekdanje beneške Istre ni uspelo zaustaviti krčenja duhovniških vrst. Leta 1828 je kanonik Pietro Stancovich iz Barbana zapisal, "da so župnije zapuščene, saj je premalo božjih služabnikov" (Stancovich, 1828, 45-46). Mnogi duhovniki niso imeli ustreznih izobrazbe, večina pa je živela v pomanjkanju in revščini.

Šele po letu 1830 se je začelo številčno in izobrazbeno stanje duhovščine postopno popravljati. Leta 1834 je bilo na območju celotne škofije 351 duhovnikov, v samem Trstu 88, v koprskem dekanatu pa 58.

Tudi nacionalni sestav duhovščine je bil zelo pester. Avtohtone duhovščine, ki je izhajala iz območja škofije je bilo leta 1834 kar 59,2%, do leta 1841 pa se je njeno število zmanjšalo na 43,9%. Iz drugih predelov Istre oziroma Dalmacije je bilo 19,2% duhovnikov. Delež duhovščine, ki je prišel v škofijo iz drugih dežel cesarstva (Avstrije, Češke, Kranjske, Hrvaške, Štajerske, Tirolske, Moravske, Madžarske, Poljske itd.), je leta 1834 znašal 17,2%, zelo pa je naraščal v drugi polovici 19. stoletja, in sicer na 47,4% (Galimberti, 1995, 271).

2 Semenišče v Kopru (Seminarium Italo-Sclavum Naldinianum) je 4. novembra 1710 ustanovil koprski škof Paolo Naldini zaradi potrebe po izobrazbi duhovnikov glagoljašev (Milanović, 1907, 82; Luglio, 2000, 201).

Sl. 1: Tržaško – koprski škof Juraj Dobrila (1875-1882), znani narodni buditelj istrskih Hrvatov in Slovencev.

Fig. 1: Juraj Dobrila, the Bishop of Trieste-Koper (1875-1882), the well-known national inspirer of Istrian Croats and Slovenes.

Delež duhovščine, ki je prihajala iz italijanskih dežel (Lombardsko-beneško kraljestvo, Tridentinska, Furlanija), je bil vseskozi skromen in je v prvi polovici 19. stoletja dosegel komaj 2-3%.

Od leta 1818 so po ureditvi teološkega študija semeniščniki iz tržaško-koprške škofije obiskovali osrednje bogoslovno semenišče v Gorici, v katerem so se ustvarjale prijateljske in bratske vezi med slovenskimi in hrvaškimi bogoslovci goriške nadškofije ter tržaško-koprške, poreško-puljske in krške škofije. Nekaj časa je v goriškem semenišču poučeval Jernej Legat, kasnejši tržaško-koprski škof, med učenci pa je bil znan Juraj Dobrila, kasnejši poreško-puljski oziroma tržaško-koprski škof (Marušič, 1985, 280).

Mnogo manj so se nad goriškim semeniščem navduševali italijanski semeniščniki, saj naj bi "netilo sovraštvo in gojilo nezaupanje do latinske rase" (De Favento, 1888, 36).

V bogoslovnem semenišču v Gorici je bilo tržaško-koprski škofiji dodeljenih 50 mest, vendar še zdaleč niso bila polno zasedena. Da bi maloštevilne bogoslovce imel škof v bližini in bolj sledil njihovi duhovni in študijski pripravi, je 4. letnik bogoslovja premestil v Trst in pripravil zanje neke vrste konvikt. To se mu je posrečilo leta 1849, ko je občina v ta namen za 3 leta odstopila prostore nekdanjih "mecharistov", v drugi polovici 19. stoletja pa so se še večkrat selili (Valdevit, 1979, 21).

Kljub prizadevanjem škofa Legata za oživljanje in širjenje vere je bil položaj duhovščine še dalje težak, zlasti v Trstu, kjer je sredi 19. stoletja na enega duhovnika prišlo tudi do 2000 prebivalcev oziroma 4 župniki in 26 kaplanov na celotno mestno prebivalstvo, ki je štelo kakšnih 62.000 katolikov. Toda že v zaledju Trsta, na območju Opčin, Bazovice, Katinare in Sv. Križa, položaj ni bil več tako kritičen, saj je redkokdaj na enega duhovnika prišlo 1.500 prebivalcev; to število je običajno nihalo od 1.000 do 1.200. Še ugodnejši je bil položaj v mestih in večjih trgih v Istri, kjer je prišlo na enega duhovnika od 600-700 prebivalcev, včasih pa še manj (Valdevit, 1979, 41).

VPLIV DUHOVŠČINE NA ŠOLSTVO IN NJENO NARODNOPREBUDNO DELOVANJE

V skladu s tedanjo družbeno in socialno strukturo je bila v prvi polovici 19. stoletja v narodnobudiljskem in vzgojnem delu prisotna premoč konservativnih sil, saj je izobraženstvo te dobe po večini še vedno pripadalo duhovščini. Njen vpliv je bil zlasti viden na področju osnovnega šolstva. V osnovnih oziroma ljudskih šolah so poučevali večinoma kaplani-učitelji, ponekod tudi župniki, od leta 1814 pa je bilo že tudi nekaj posvetnih učiteljev, vendar so bili ti še dokaj redki. V šolskih okrajih Piran, Izola, Milje, Osp, Kubed in Krkavče, ki so se ujemali z župnijami, so bili šolski nadzorniki župniki. Leta 1816 so od oblasti prejeli navodila za delo v ljudskih šolah. Tudi pri ustanavljanju šol se je avstrijska vlada naslonila na dekane in župnike

(Kramar, 1991, 181). Leta 1819 je vlada poskušala razširiti šolsko mrežo, vendar se je le-ta v prvi polovici 19. stoletja širila zelo počasi.

Ravno na področju osnovnega šolstva je imel velike zasluge že prvi slovenski tržaško-koprski škof Matevž Ravnikar ob srečni okoliščini, da je nekaj let sodeloval s c.k. namestnikom v Trstu grofom Stadionom, ki je leta 1846 izdal odlok, s katerim je zapovedal, da mora biti v osnovnih šolah materinščina učni jezik, nemščina pa le neobvezni predmet. V Trstu so takrat osnovali založbo šolskih knjig, ki jo je financiral pokrajinski šolski sklad. Tako so dobile Goriška, Trst in Istra za svoje osnovne šole najnujnejše pripomočke. Pol milijona šolskih knjig, ki so izšla po letu 1845 v času petih let, kaže na izredna prizadevanja cerkvenih in posvetnih oblasti, da bi se dvignila izobrazbena raven slovenskega in hrvaškega prebivalstva v Avstrijskem primorju (Marušič, 1985, 285).

Pred marčno revolucijo 1848 slovensko nacionalno gibanje v Istri še ni imelo ugodnih temeljev za širjenje, čeprav naj bi ravno po Ravnikarjevi zaslugi prišlo do precejšnje migracije kranjske duhovščine na območje tržaško-koprske škofije. Po nekaterih podatkih naj bi bilo leta 1843 v škofiji, ki jo je upravljal Ravnikar, med 336 duhovniki 117 Kranjcev iz ljubljanske škofije; štiri leta kasneje se je to razmerje še povečalo v korist Kranjcev, ki so bili tudi večinoma naročniki Bleiweisovih "Novic". Največje število naročnikov je bilo na območju koprskega okraja (Dolina, Plavje, Gabrovica) in Pirana (Kaštel) (Beuc, 1975, 6). Toda ob nacionalnih in političnih opredelitvah v Istri v letih 1848/49 in italijanskih pretenzijah, da bi dokazali italijanski značaj pokrajine, je prišlo ravno v koprskem okraju (v farah Osp, Loka, Kubed in Tinjan) do odločnega odpora proti poslancu Antoniu Madonizzi, ki je pozval občinski svet v Kopru naj poskrbi, da bi tudi druge istrske občine izvedle nekakšen plebiscit v podporo italijanstva Istre (Pahor, 1965, 277). Pritožba, ki so jo kmetje far Osp, Loka, Kubed in Tinjan proti Madonizzi vložili v dunajskem parlamentu, je kmalu postala predmet spora in uradnega protesta, ki ga je 18. februarja 1849 sprožil koprski podestat Francesco Combi pri tržaško-koprskem škofu Jerneju Legatu. Uporno dejanje je namreč pripisal župnikom iz Ospa, Loke, Kubeda in Tinjana ter od škofa zahteval, da župnike Klemenčiča, Schelemitterja (Železnikarja) in Skourja (Skočirja) kaznuje (PAK).³

Pritožba proti Madonizzi in polom koprske note,⁴ s katero je Francesco Combi hotel glede jezika, šol in narodnosti dokazati italijanski značaj pokrajine sta pokazala, da so bile slovenske vasi v koprski okolici, zlasti pa nižja duhovščina, v letih 1848/49 v določeni meri narodnostno že ozaveščeni.

Po drugi strani pa je značilno, da so avstrijski škofje na posvetovanju 30. maja 1849 na Dunaju, ki sta se ga udeležila tudi Jernej Legat in poreško-puljski škof Antonio Peteani, proglasili revolucijo za posledico brezboštva in obsodili narodnostne težnje kot eno od zmot tedanjega časa, obenem pa zahtevali svobodo komuniciranja z Rimom

3 Podrobneje o tej problematiki Žitko, 1999.

4 Podrobneje, v razpravi Pahor, 1965.

in vpliv na imenovanje škofov in opatov. V svojem pastirskem pismu so škofje nastopili proti novemu valu brezboštva, izrabljanja nacionalnih čustev in duhovne svobode v proticerkveno gonjo in proti ločitvi šole od cerkve (Milanović, 1967, 71).

Že leta 1850, po vzpostavitvi Bachovega absolutizma, je bilo z zakonom dovoljeno svobodno občevanje med škofi in papežem, škofom pa sta bila tudi prepuščena odločanje o teološkem pouku na univerzah in v semeniščih ter svobodno odločanje o cerkvenem bogoslužju.

OBDOBJE KONKORDATA 1855-1867 IN DELOVANJE ŠKOFOV V ISTRSKEM DEŽELNEM ZBORU

Že leta 1851 je škof Jernej Legat opozarjal na precejšnje opuščanje verskega življenja, na upadanje morale, nespoštovanje kanonskih norm in težnjo po odklanjanju poslušnosti cerkvenim oblastem. Toda ti pojavi so bili značilni predvsem za mestno prebivalstvo, zlasti za Trst, ki se je v drugi polovici 19. stoletja naglo spreminjal v multietnično, multikulturno in multireligiozno središče, v manjši meri pa tudi za obalna istrska mesta, ki so se začela odpirati podjetništvu in turizmu. Istrsko in kraško podeželje s pretežno slovenskim življenjem je ostalo tradicionalno vezano na poljedelstvo in živinorejo ter se je na novotarije mest običajno odzivalo s povečano mero pobožnosti, ustanavljanjem bratovščin in kongregacij ter intenzifikacijo zakramentalnega življenja (Galimberti, 1995, 239).

Za vodilno vlogo cerkve na družbenem področju si je škof Legat prizadeval predvsem s politiko konkordata, ki je bil med avstrijsko monarhijo in Sv. sedežem sklenjen 18. avgusta 1855 in je cerkvi podelil široke privilegije, med drugim pravico nadzora nad šolami in učitelji ter cenzuro nad tiskom. Ravno tako je bila cerkvi in cerkvenemu pravu podrejena zakonodaja o zakonski zvezi, duhovščina pa je bila v določeni meri izvzeta od oblasti državnega sodstva.

Po sestankih na Dunaju, ki jih je spomladi 1856 avstrijski škofijski ordinariat organiziral z namenom, da bi enotno izvrševali uredbe konkordata, je škof Legat na duhovščino in vernike svoje škofije naslovil pastirsko pismo, v katerem je slavil cesarjevo odločitev, da je dosegel sporazum s Sv. stolico in obenem omogočil popolno svobodo avstrijski cerkvi. Poudaril je, da je konkordat utrdil temelje države in preprečil nevarnosti, ki so izhajale iz "verske indiferentnosti in arogance človeškega razuma". Pastirsko pismo monsignorja Legata je poleg tega dajalo jasna navodila o vlogi cerkve na lokalnem nivoju, zlasti v odnosu do države in družbe oziroma določanju oblik integracije med cerkveno in politično oblastjo (Valdevit, 1979, 13).

S svojimi pomirljivimi in tolerantnimi stališči, ki so bila v sozvočju s tolmačenji državnih oblasti do konkordata in jih je izrazil tudi "Osservatore triestino", je bila v tržaških političnih krogih v veliki meri odstranjena nevarnost, da bi prišlo do hujših polemik oziroma nasprotovanj proti konkordatu, kar bi lahko sprožilo tudi proti-

cerkveno razpoloženje (OT, 1855). Do takih reakcij je deloma prihajajo le v liberalno-nacionalni struji pri tržaškem občinskem svetu in nekaterih nekatoliških verskih skupnostih, ki so imele v Trstu kar precejšnjo vlogo in h katerim je stremel tudi del tržaške buržoazije (Valdevit, 1979, 14).

Že leta 1852 je monsignor Legat v tržaškem mestnem svetu predstavil načrt o gradnji novih cerkva, bodisi v tržaških predmestjih, bodisi na podeželju. V začetku Legatovega pastirskega delovanja so bile namreč v mestu v glavnem le tri večje cerkve: stolna cerkev sv. Justa, kjer je bila služba božja v slovenskem in italijanskem jeziku; cerkev sv. Marije Velike, kjer je potekala služba božja v italijanskem jeziku; cerkev sv. Antona Starega s službo božjo v obeh jezikih. Škof Legat je obnovil slovenske pridige v cerkvi sv. Marije Velike, kjer so že bile pridige v slovenščini, vendar so jih italijanski duhovniki zanemarjali. Mesto je kmalu pridobilo še dve veliki cerkvi: cerkev sv. Antona Novoga, ki je bila dograjena in posvečena leta 1849, s službo božjo v slovenskem in italijanskem jeziku. Poskrbljeno pa je bilo tudi za nemške vernike. Leta 1854 je bila dograjena in posvečena cerkev sv. Jakoba, kjer je leto pozneje nastala tudi župnija. Tudi v tej cerkvi je bila služba božja v slovenskem in italijanskem jeziku (Kosmač, 1998, 297).

Za prebivalstvo perifernih predelov je bila pomembna gradnja cerkva v Rojanu, Sv. Ivanu in Rocolu, leta 1857 pa je škof Legat pozval prebivalstvo k zbiranju potrebnih sredstev za gradnjo nove cerkve in samostana kapucinov, ki jim je leto poprej zaupal začasno dušno pastirstvo v mestni bolnišnici. Ob prispevkih različnih podjetij, tržaške občine in zasebnikov so temeljni kamen za kapucinsko cerkev in samostan na Montuci položili novembra istega leta, liturgični obredi pa so se v novi cerkvi začeli junija 1859 (Valdevit, 1979, 19). K starim načrtom gradnje cerkva se je monsignor Legat vrnil ob koncu petdesetih let ter pripomogel, da je tržaška občina prejela priznanje Pija IX., ki je s papeškim pismom 17. marca 1858 pohvalil "veliko gorečnost in posebno vnemo" župana in mestnega sveta pri velikih izdatkih za gradnjo tržaških cerkva. Toda tako priznanje, ki ga je bila deležna tržaška občina na pragu bližajoče se krize v letih 1859/60, ki je povzročila velike spremembe ne le v njeni oblastni strukturi, pač pa v celotni avstrijski monarhiji, je bolj predstavljalo zaključek nekega obdobja kot pa začetek nove faze, ki bi označevala še bolj plodno sodelovanje med škofijo in mestno oblastno strukturo (Valdevit, 1979, 20).

Položaj duhovščine je ostajal še dalje težak. Dejansko je bilo sredi 19. stoletja okoli 10% cerkvenih nadarbin na območju škofije vakantnih in zlasti na območju Trsta je močno primanjkovalo nižjih duhovnikov, saj so bili na voljo le 4 župniki in 26 kaplanov na celotno mestno prebivalstvo, ki je štel 62.000 katolikov. Večji del svoje dejavnosti so morali župniki posvečati pisarniškem delu in notariatu; od približno 30 mestnih kooperatur je bilo skoraj ves čas večina nezasedenih, približno 1/5 kooperatorjev pa je bilo zaposlenih kot kateheti pri mestnih šolah (Valdevit, 1979, 21).

Sveti sedež je že z apostolskim pismom 21. decembra 1846 priporočil ustanovitev škofijskega semenišča (za tržaško-koprsko škofijo je bilo predvidenih 50 mest za 4

leta teološkega študija na bogoslovnem semenišču v Gorici), vendar je bil monsignor Legat, kot smo že omenili, sposoben s finančno pomočjo tržaške občine sam ustanoviti tržaški konvikt, ki je le nekako ublažil pomankanje duhovniškega naraščaja (Valdevit, 1979, 22).

Za šolske in druge splošne probleme se je monsignor Legat obračal neposredno na centralno vlado kot pobudnik cerkvene politike konkordata, vendar je precenjeval realne okvire finančnih prihodkov. Tako so bili vsi njegovi poskusi v letih 1850-1860, da bi v Kopru ustanovil malo semenišče, neuspešni, kajti ob finančnih problemih je bilo prisotno tudi pomankanje enotne akcije primorskih škofij. Vrh tega se je moral Legat v letih 1859/60 zateči k c.k. namestništvu v Trstu, da bi preprečil poskus koprskih frančiškanov, da bi sami ustanovili semenišče v okviru lastnega samostana, obenem pa mu ni uspelo, da bi se uresničilo papeževo pismo z dne 27. aprila 1860, ki je koprskemu redu predpisovalo, da del samostana prepusti škofiji za ustanovitev škofijskega semenišča (Valdevit, 1979, 41).

Za boljše moralno in pastoralno teološko oblikovanje in izpopolnjevanje duhovščine je škof leta 1863 najprej v Trstu, nato pa še v preostalih dekanatih osnoval redne dekanijske konference, od leta 1865 pa je začelo izhajati tudi mesečno škofijsko glasilo v latinskem jeziku "Folium dioecesanum", v katerem so objavljali uradne akte in odločbe pa tudi zgodovinske članke in novice o verskem življenju na območju škofije (Zovatto, 1991, 116).

Če izvzamemo "Folium dioecesanum", drugih glasil škofijska kurija ni podpirala, zato je bila ena od posledic tudi upadanje verskega življenja in obiskovanja verskih obredov v mestu, ki je bilo ob ekonomskem razcvetu tudi v stalnem demografskem porastu. Poseben vzrok za nastali položaj je izhajal iz značaja samega Trsta, ki je čedalje bolj postajal kozmopolitski emporij in zato predstavljal odprt prostor za najrazličnejše ideje moderne meščanske družbe, ki so po mnenju škofa Legata prežemale vse družbeno življenje in postale predmet njegovih polemičnih tonov v številnih pastoralnih pismih (Zovatto, 1991, 124).

Z uveljavitvijo Februarskega patenta leta 1861 so se začele v krogih liberalne buržoazije čedalje močnejše kazati protikonkordatske tendence. Njihovo geslo je bilo, da mora s padcem konkordatske države "pasti tudi sam konkordat". Prvi korak v tej smeri je Schmerlingova vlada storila s tem, da je z objavo "Protestantskega patenta" 8. aprila 1861 izenačila vse veroizpovedi v monarhiji. Junija istega leta je državni zbor na Dunaju zavrnil izjavo ministrstva za uk in bogočastje iz obdobja konkordata grofa Thurna, da Avstrija ostaja "zatočišče katolicizma", levica v liberalni struji pa si je prizadevala, da bi cerkev podredili državi, vendar do leta 1866 ni dosegla večjih uspehov. Večji del liberalne buržoazije se je namreč še vedno podrejal cesarski volji in je konkordat označil kot privatno zadevo med cesarskim dvorom in Sv. sedežem in kot vprašanje avstrijske zunanje politike, ki sodi v pristojnost cesarja Franca Jožefa (Valdevit, 1979, 47).

Nova ustavna ureditev in preureditev odnosov med državo in cerkvijo sta seveda vplivali tudi na odnose med škofom Legatom in c.k. namestništvom v Trstu, s prevlado liberalno-nacionalne struje pa tudi na odnose s tržaško občino oziroma istrskim deželnim zborom. Tako kot druge avstrijske dežele je namreč tudi Istra s Februarskim patentom dobila svojo avtonomijo in deželni zbor. Z deželnozbornim volilnim redom je bilo določeno, da bo deželni zbor štel 30 poslancev, od katerih je bilo 27 voljenih, 3 pa bi bili člani po funkciji (virilisti), in sicer: tržaško-koprski, poreško-puljski in krški škof. Uprava za celotno Istro je bila iz Pazina prenesena v Poreč, ki je s tem postal tudi sedež deželnega zbora in njegovega izvršilnega organa – deželnega odbora. Tržaško-koprski škof J. Legat, poreško-puljski škof J. Dobrila in krški škof I. Vitezić so torej leta 1861 stopili na politično prizorišče, začetki nacionalne borbe pa so v poslanske vrste deželnega zbora potisnili tudi vrsto drugih duhovnikov slovenskega in hrvaškega rodu, saj je duhovščina v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja edina predstavljala tanek sloj izobraženstva, ki je stopil na čelo narodnega gibanja.

Vlada je v 60. letih seveda s pridom izkoriščala cerkveno hierarhijo v Istri in njen jasno izpričan habsburški lealizem, ki je v nasprotju z italijanskim nacionalnim gibanjem izražal trdno podporo monarhiji in prestolu že ob izbruhu vojne leta 1859, pa tudi kasneje ob akcijah "nessunistov" v istrskem deželnem zboru, ki so pomenile očitien bojkot italijanskih liberalno-nacionalnih krogov do avstrijske vlade in državnega zbora na Dunaju.⁵

Italijanska poslanska večina je že na prvih sejah deželnega zbora dala vedeti, da ga ima za svoje zakonodajalno telo in ne za predstavniško telo večine prebivalstva, ki so ga sestavljali Hrvatje in Slovenci. Ko sta škof J. Legat in krški kanonik F. Feretić v deželnem zboru predlagala, naj bodo pokrajinski uradi dvojezični in da se deželnozbornske razprave objavljajo v obeh jezikih, da bi mogli Hrvati in Slovenci kontaktirati z uradi deželnega zbora in odbora ter da bi lahko razumeli razprave med zasedanji, je poslanska večina vse te zahteve zavrnila in s številčno premočjo izglasovala določilo, da mora biti uradni jezik deželnega zbora le italijanski (Beuc, 1975, 59).

Tudi poreško-puljski škof J. Dobrila je po prvih zasedanjih spoznal, da istrski Slovenci in Hrvatje nimajo kaj dosti pričakovati od deželnega zbora, saj so bili interesi veleposestnikov in trgovske buržoazije povsem nasprotni od interesov podeželskega prebivalstva. Po njegovem naj bi v razmerah politične in ekonomske hegemonije italijanske liberalno-nacionalne stranke slovanskemu taboru pomagal le državni zbor na Dunaju, kamor je bil Dobrila za poslanca izvoljen na 2. seji deželnega zbora 26. septembra 1861 (Milanović, 1967, 260). Dobrila ni sledil liberalni levici v borbi proti vplivu katoliške cerkve, ki ji je bil zagotovljen s konkordatom, ter

5 Pred volitvami v nov deželni zbor je monsignor J. Legat septembra 1861 objavil pastoralno pismo, v katerem je po ostrem napadu proti deželnemu zboru z italijansko poslansko večino vabil na udeležbo na ponovnih volitvah in odklanjal vsak poskus, ki bi se manifestiral proti cekervenim in posvetnim oblastem; pastoralno pismo je objavljeno v Quarantotti, 1971, 228.

dokazoval, da konkordat ni nikakor škodil, kar je podkrepil s položajem v Istri, kjer se je naglo povečalo število hrvaških in slovenskih osnovnih šol, ko je cerkev dobila odločilen vpliv na šolstvo, kar je bilo po njegovem še posebno pomembno pri oblikovanju hrvaške in slovenske narodne zavesti (Beuc, 1975, 65).

Virilisti so tudi pri nadaljnjih zasedanjih istrskega deželnega zbora nadaljevali borbo, da slovenski in hrvaški jezik stopita v življenje in prakso deželnega zbora in odbora ter postaneta enakopravna z italijanskim. Sprožili so tudi borbo za občinsko avtonomijo in si prizadevali, da bi bila lahko tudi duhovščina izvoljena v občinska glavarstva, čeprav so bila o tem mišljenja deljena. Škof Legat je glede tega vprašanja npr. glasoval tako kot italijanska liberalna stranka (ADPI, XVIII, 250), ne glede na njegovo stališče pa niti vlada niti italijanska deželnozborska večina nista mogli dopustiti, da bi padla vladna odredba po kateri duhovniki niso mogli priti v občinska glavarstva (Beuc, 1975, 75).

Škof Dobrila se je v deželnozborskih razpravah močneje angažiral predvsem ob povečanju finančnih bremen občin pri pokrivanju stroškov za gradnjo cerkva in župnišč. Njegova kritika je bila bolj kot proti nekaterim velikim fevdalnim posestnikom (npr. grofje Auerspergi, grofje Montecuccoliji itd.), ki so jim po nekaterih predlogih hoteli zmanjšati participacijo od 1/3 na 1/6 celotne vsote stroškov, naperjena proti vladi, ki je bila največji lastnik katedralnega in cerkvenega fonda (ADPI, XXIII, 340) v Istri, vendar vlade izrecno ni omenjal; to je v kasnejših razpravah o zakonskem načrtu storil dr. Feretić in se zavzemal, da bi morala stroške gradnje cerkva in župnišč v glavnem prevzeti država, saj ima neposredne koristi od verskega pouka v cerkvah (ADPI, XXIII, 329, 330).

V deželnem zboru je škof Dobrila sprožil tudi pomembno vprašanje nekaterih verskih bratovščin oziroma delitve njenih letnih prihodkov.⁶ Imetje bratovščin je tvorilo t.i. pokrajinsko-občinski fond, ki je bil s cesarskim odlokom 31. maja 1845 lokaliziran v občinah, v katerih so bratovščine nekoč delovale. Tretjina njihovih prihodkov je pripadala cerkvi, šolam in siromašnim. Toda nekatere občine prihodkov niso nakazovale ne siromašnim, ne šolam, niti cerkvi, temveč so jih uporabljale za pokrivanje svojih dolgov (ADPI, XXIX, 402). Virilisti so se zavzemali, da se zaščitijo legalni koristniki teh sredstev ter da se deželni odbor pooblasti, da preveri likvidno in nelikvidno imetje nekdanjih bratovščin, preuči, kdo ima pravico nadzora nad upravljanjem tega imetja, ter deželnemu zboru končno predloži ustrezne ukrepe za rešitev tega perečega vprašanja (Beuc, 1975, 83).

Ob zakonskem načrtu deželnega odbora glede uporabe italijanskega oziroma hrvaškega in slovenskega jezika v osnovnih šolah je škof Dobrila ostro protestiral

6 Francoska oblast je že v letih 1806, 1808 in 1811 ukinila bratovščine na območju beneške Istre; z odredbo 26. maja 1808 je na tem območju ukinila 616 cerkvenih bratovščin (razen bratovščin sv. Zakramenta), njihovo imetje pa zaplenila v korist države. Del cerkvene zemlje je bil razprodan, mnogo cerkva je bilo zaprtih ali pa so jih uporabljali v druge namene (Venturini, 1907, 254).

proti predlogu, da bi občinam prepustili skrb za imenovanje učiteljev. Po njegovem bi to zlasti prizadelo cerkev, ki je bila močno angažirana pri oblikovanju nacionalne zavesti istrskih Slovencev in Hrvatov, obenem pa bi ji s tem zakonom odtegnili učno-vzgojno delo v osnovnih šolah, ki ji je pripadalo po uveljavitvi konkordata 1855. V skladu s konkordatom so dekanijski nadzorniki nastavljali učitelje in nadzirali njihovo delo, šolska poročila pa so cerkvene ustanove pošiljale c.kr. namestništvu v Trstu in ministrstvu za uk in bogočastje na Dunaju (Kramar, 1991, 182). Kljub prizadevanjem škofu Dobrili ni uspelo preprečiti sprejetja tega zakona v deželnem zboru, ki je na ta način osnovno šolstvo postopno spravljal pod svoj nadzor in odločilno pripomogel pri asimilaciji slovanskega življa v Istri.

SPREJETJE DECEMBRSKIH ZAKONOV 1867, UKINITEV KONKORDATA IN NADALJNJA PRIZADEVANJA TRŽAŠKO-KOPRSKIH ŠKOFOV ZA NACIONALNO PREBUJO ISTRSKIH SLOVENCEV IN HRVATOV

Decembrski zakoni iz leta 1867 o splošnih državljskih pravicah so zagotavljali enakost pred zakonom ne glede na rod, narodnost in vero. Člen 13 je zagotavljal svobodo vere in vesti, člen 14 pa pravico vsake zakonito priznane cerkve ali verskega združenja, da javno opravlja verske obrede, upravlja svoje imetje in skrbi za svoje verske ustanove, ki so namenjene pouku, bogoslužju ali humanitarnemu delovanju (Beuc, 1975, 120).

Pri uresničevanju principov, ki jih je uvedla decembra ustava iz leta 1867, je bil eden ključnih ciljev ta, da se odpravi konkordat oziroma ves sistem zakonov, predpisov in ustanov, ki so cerkvi omogočali privilegiran položaj v družbenem in političnem življenju. Pogajanja s Svetim sedežem, ki so imela naprej le namen, da bi prišlo do revizije konkordata, so postala zelo naporna in zapletena, saj je avstrijska škofovska konferenca ob zaključku zasedanja 23. septembra 1867 na cesarja nasloвила prošnjo, da bi posredoval za ohranitev konkordata (Valdevit, 1979, 71).

Veliko aktivnost in zavzetost za izvedbo vladnih ukrepov je pokazal tudi tržaški mestni svet, ki je že junija 1867 zahteval izenačenje vseh veroizpovedi, 14. oktobra pa je z veliko večino izglasoval predlog cesarskemu svetu, da se konkordat v celoti odpravi in se s tem ukinejo privilegiji, ki jih je cerkev uživala na področju šolstva, zakonskih zvez in odnosov do drugih veroizpovedi.

Zakoni, ki so na novo regulirali odnose med cerkvijo in državo, zlasti pa zakoni, ki so definirali odnose med šolo in cerkvijo, so bili seveda zelo pomembni tudi za nadaljnji razvoj nacionalnega gibanja istrskih Slovencev in Hrvatov.

Glede nove šolske zakonodaje je bilo določeno, da vodenje šolske politike in nadzor nad prosveto prevzame država. Kljub temu je država cerkvenim oblastem dopuščala, da so ohranile nadzor nad veroukom v osnovnih in srednjih šolah, pouk pri preostalih predmetih v teh šolah pa je moral biti neodvisen od cerkve oziroma

katerekoli veroizpovedi. Hkrati je bilo cerkvi dopuščeno, da ustanavlja in vzdržuje svoje šole, ki pa so morale biti vseeno podrejene državnemu nadzoru in so morale izpolnjevati pogoje glede učiteljskega kadra in učbenikov, razen za verouk. Dotedanji cerkveni in posvetni šolski organi so morali svoje agende predati pokrajinskim šolskim svetom kot najvišjim šolskim oblastem v pokrajinah, kamor so kot člani poleg predstavnikov pokrajinske uprave vstopili še predstavniki raznih cerkva ter prosvetni strokovnjaki (Beuc, 1975, 133).

Čprav so nove zakonske odredbe uveljavljale progresivno zakonodajo, so na multietničnih območjih, kakršna je bila Istra, zavrla nadaljnji razvoj slovanskih nacionalnih gibanj, saj so tako slovenske kot hrvaške šole prišle v podrejen položaj glede na nemške in italijanske, ki so bile že doslej državne in so tudi naprej ohranjale takšen status, medtem ko so slovenske in hrvaške, ki jih je večinoma upravljala duhovščina brezplačno, tudi brez potrebnih kvalificiranih kadrov in sredstev za pouk, prišle v položaj, da so jih morali ukiniti ali pa so se spremenile v italijanske šole (Beuc, 1975, 124).

Reakcija na decembrske zakone in nove predpise o reguliranju odnosov med cerkvijo in državo je bila neposredna in burna. Zlasti silovito so se odzvali klerikalni krogi, saj so sprejem zakona o poroki in šolskega zakona ter prizadevanja parlamentarne levice, da ukine konkordat, privedli do odkritega nasprotovanja vladi (Kolmer, 1902, 95). Slovanski poslanci v dunajskem državnem zboru so zahtevali uveljavitev osnovnih pravic o enakopravnosti narodov in jezikov v uradih in šolah.

V takšnem položaju je vlada brez odlašanja sprejela najnujnejše ukrepe, da čimprej udejanji odlok državnega zbora o poddržavljenju šol, zatem pa se konkretno v Istri zagotovi italijanska hegemonija, da bi se tako učvrstil dualizem (Beuc, 1975, 128).

Cerkev je z uveljavitvijo šolskega zakona z dne 25. maja 1868 izgubila prejšnji vpliv na vzgojo, obenem pa je cesar sankcioniral spremembe, ki jih je na tem področju zahtevala deželnozborna večina (ADPI, XIII, 282). Šolska reforma je kmalu dobila svoje dopolnilo v Državnem šolskem zakonu, ki je bil sprejet 14. maja 1869. Ta zakon je šolsko obveznost močno razširil, uredil je financiranje šol in plače učiteljev ter priklical k življenju 4-letna učiteljišča. Prav tako kot zakon iz leta 1868, je tudi ta zakon sprožil cel plaz kritik in poglobil razdor med liberalnimi in konservativnimi krogi (Vilhar, 1976, 12).

Posledica obeh zakonov se je v Istri kmalu pokazala, saj je začelo število slovenskih in hrvaških šol vidno upadati. Zakon iz leta 1869 je namreč predpisal, da o učnem jeziku odloča deželna šolska oblast, potem ko zasliši tiste, ki šole vzdržujejo. S tem močnim orožjem je italijanska liberalno-nacionalna stranka hitela odpirati italijanske šole tudi tam, kjer so živeli sami Slovenci ali pa Hrvati (Vilhar, 1976, 17).

Ukinitev konkordata, zlasti pa tendence italijanskih liberalno-nacionalnih krogov in politika istrskega deželnega zbora so vse tri viriliste privedle do spoznanja, da s politično borbo ne bodo kaj dosti dosegli in da se razmere tudi v prihodnosti ne bodo obrnile na bolje. Z letom 1868 se niso več udeleževali zasedanj deželnega zbora.

Italijanska poslanska večina je hotela preprečiti njihovo permanentno odsotnost, zato je sprejela sklep, da zastopniki, ki se ne udeležujejo zasedanj ali pa ne opravičijo svoje odsotnosti, izgubijo poslanski mandat in se morajo zato razpisati nove volitve (ADPI, VI, 87, 88; ADPI, IX, 165, 166, 198, 202). S tem sklepom pa poslanska večina ni mogla prizadeti virilistov, zato je levica v deželnem zboru oblikovala predlog o spremembi deželnega statuta, s katerim bi tržaško-koprski, poreško-puljski in krški škof izgubili svoje virilne glasove v deželnem zboru, vendar pa predlog ni bil izglasovan, saj deželni zbor ni imel kvalificirane večine (ADPI, VII, 105, 120; ADPI, VIII; 129-131; ADPI, X, 179-193, 195).

Obdobje od konca šestdesetih do začetka sedemdesetih let 19. stoletja pomeni za prebivalstvo Istre, tako za slovenski kot hrvaški del, tudi velik prelom v dotedanjem nacionalnem in političnem boju. Ob političnem boju, ki so ga istrski škofje, zlasti pa Juraj Dobrila vodili v deželnem zboru, je bilo zelo pomembno tudi njegovo književno delo, predvsem dvoletno izdajanje prve hrvaške periodike-koledarja "Istran" in začetki izdajanja prvega lista za istrske Hrvatov "Naša Sloga", od leta 1870 dalje (Strčić, 1977, 349).

Idejni krog, v katerem je nastala prva številka "Istrana", se je proglašal za strossmayersko-jugoslovanskega; list je urejal slovenski narodni buditelj duhovnik Franjo Ravnik, ki je večinoma služboval v hrvaškem delu Istre: v Brtonigli, Črnem Vrhu in v Kastvu; leta 1869 je bil v koprskem okraju izvoljen za poslanca istrskega deželnega zbora.⁷ Trajno je bil povezan s škofom J. Dobrilo, ki mu je dal pobudo za izdajanje koledarja "Istran", kjer najdemo pripovedke in pregovore, ki jih je škof sam zbiral (Milanović, 1930, 53-57). Že II. letnik koledarja so v svoje roke v glavnem prevzeli nekdanji Ravnikovi učenci iz Kastva, s katerimi je vzdrževal stike in jih tudi povabil k sodelovanju. Prispevke so pripravljali Vjekoslav Spinčić, ki je bil po študiju teologije v Gorici posvečen za duhovnika, (kasneje profesor zgodovine na koprskem učiteljskišči in eden glavnih narodnih voditeljev istrskih Hrvatov), Vinko Zamlić, Ivan Lucić in Matko Laginja, takrat v glavnem pravaško usmerjeni gimnazijci in študentje, urednik pa je še nadalje ostal Franjo Ravnik (Strčić, 1969, 3).

Na Dobrilovo presenečenje je bil II. zvezek "Istrana" intoniran že v izrazito pravaškem- hrvaškem duhu; postal je zelo borben pa tudi poln odprtih sporočil in pretenj oblastem, zato mu je Dobrila odtegnil nadaljnjo finančno podporo. S tem je obenem kot izrazit strossmayerjevec tudi onemogočil širjenje pravaških idej prek takšnih in podobnih glasil. Odločil se je za dokaj ambiciozen korak: v Trstu je osnoval mnogo pomembnejši list "Naša Sloga", ki je postal osrednje glasilo istrskih Hrvatov tja do I. svetovne vojne (Strčić, 1966, 28).

Kljub intenzivnemu prodiranju pravaštva v Istro in kljub dejstvu, da je bila v njegovih vrstah večina mlajše generacije, je bilo hrvaško politično gibanje v Istri še

7 Dne 16. oktobra 1869 je bila overjena izvolitev Franja Ravnika, ki so ga namesto italijanskega poslanca Sardotscha izvolile slovenske zunanje občine okraja Koper in Piran; podrobneje o njegovem političnem in kulturnem delovanju gl. Savnik, 1954; Kramar, 1970.

vedno pod močnim vplivom monsignorja Dobrile in narodno-liberalne stranke, kar se je do leta 1874 odražalo tudi v konceptu in usmerjenosti "Naše Sloge".

Toda državnozbornske volitve leta 1873 in široka konfrontacija z italijanskim liberalno-nacionalnim taborom so pokazale, da oprezno in neodločno taktiziranje Dobrilovega kroga ni več ustrezalo razmeram, obenem pa je bilo potrebno odločno zavrniti italijanske napade in podtikanja, da v Istri hrvaški narod ne obstaja, niti njegov jezik in kultura, in da je "Naša Sloga" pravzaprav panslavistično in protiprivredno glasilo itd. V zahodni Istri, torej na ozemlju lastne škofije, je Juraj Dobrila pri volitvah doživel poraz; premagal ga je italijanski kandidat G. P. Polesini, s tem pa se je moral Dobrila umakniti s političnega prizorišča (Barbalić, 1952, 30). Kmalu po smrti Jerneja Legata je bil imenovan za tržaško-koprškega škofa (1875) in opravljal svoje novo pastirsko poslanstvo v Trstu do smrti leta 1882.

Postavitev glavnega akterja oziroma pobudnika nacionalnega gibanja istrskih Hrvatov monsignorja Juraja Dobrile na čelo tržaško-koprške škofije se je ujemala s tedanjo politično naravnostjo avstrijske vlade, ki je v celotnem Taaffejevem obdobju (1879-1893) ubirala pot malih koncesij "nezgodovinskim narodom" (Zwitter et al., 1962, 166) in od klera in cerkvenih ustanov pričakovala podporo pri ohranjanju in utrjevanju slovenske in hrvaške nacionalne zavesti ali pa vsaj pasiven odpor proti asimilacijski politiki italijanskega nacionalno-liberalnega tabora. Ne preseneča torej dejstvo, da sta se ravno c.k. namestnik v Trstu Pino Friedenthal in minister za uk in bogočastje Stremayr ogrevala za imenovanje monsignorja Dobrile za tržaško-koprškega škofa, saj bi njegova borba proti italijanski nacionalni hegemoniji naletela na območju škofije na ugodna tla tako v tržaškem zaledju kot na istrskem podeželju. Ko je bil septembra 1875 imenovan, je monsignor Dobrila dejansko usmeril svoje prve korake ravno v krepitev slovenske in hrvaške nacionalne zavesti in odločnejšega odpora proti italijanskim asimilacijskim težnjam.

V svojem prvem pastirskem pismu vernikom svoje škofije je izpostavil predvsem verske in moralne rane med ljudstvom. Razmišljal je o velikem pomanjkanju duhovnikov in to stanje povezoval s premajhnim številom dijakov predvsem v srednjih šolah, iz katerih naj bi prihajali duhovni poklici.⁸

Podobno kot njegov prednik Jernej Legat je veliko truda in prizadevanj vložil v medškofijsko semenišče. Želel je ustvariti konvikt-semenišče v Pazinu, kjer naj bi gojenci obiskovali državno gimnazijo; v ta namen je bil celo pripravljen zapreti tržaški konvikt. To njegovo prizadevanje je bilo znano že iz Poreča, ko se je leta

8 Leta 1865 je škof Dobrila za šolanje mladine osnoval štipendijski fond v višini 12.000 forintov, ki ga je 1875 povečal na 20.000 forintov. Poleg tega je vlada iz verskega fonda, ki se je oblikoval iz zaplenjenega cerkvenega imetja, posameznim škofijskim ordinariatom vsako leto nakazovala določeno število štipendij za dijake, ki so se odločili za duhovniški poklic. Tržaško namestništvo je vsako leto podeljevalo štipendije dijakom, ki so jih priporočili škofje iz Trsta, Poreča in Krka. Škof Dobrila je v glavnem določal za štipendiranje le dijake iz Kopra, Pazina, Reke in Senja (Rubetić, 1882, 42); o tej problematiki tudi Kalac, 1912, 62-63; Rapotec, 1952.

1860 odpovedal svoji škofiji in prosil Sv. sedež, da ne bi imenoval novega škofa. Pripravljen je bil namreč na združitev poreško-puljske škofije s tržaško-koprsko, samo da bi prihranili stroške za vzdrževanje škofije, ker ni videl drugih možnosti za trajnejše vire dohodkov (Valdevit, 1979, 111; Milanović, 1967, 241).

Po njegovem bi dotok mladine iz istrskih kmečkih okolij zagotavljal zadovoljivo število duhovniških kandidatov, česar ni bilo mogoče pričakovati od gimnazij v Trstu, Kopru in na Reki, ker so delovale v okoljih s pretežno italijanskim prebivalstvom.

Združitev istrskega ozemlja pod enotno cerkveno upravo bi nedvomno zmanjšala tudi moč in vpliv Trsta kot trgovskega in industrijskega središča ter pomenila njegovo odvisnost od slovanskega zaledja in ne nazadnje premik celotnega cerkvenega organizma na podeželje, h kateremu ga je potiskala vloga cerkve v procesu krepitve nacionalne zavesti istrskih Slovencev in Hrvatov (Valdevit, 1979, 112).

Vse to je seveda v 70. in 80. letih 19. stoletja povzročilo napetosti in konflikte tako z liberalno-nacionalno strujo v Trstu, kakor z laično duhovščino italijanskega rodu, ki pa je bila sicer razpršena v vrsti bratovščin, kongregacij in združenj ter zaprta v ozek krog mestnih cerkvenih ustanov. Kljub temu pa je ob nenehnem pritisku tržaške mestne občine z liberalno-nacionalno večino postopno prihajalo do ukinjanja slovenskih pridig v tržaških mestnih cerkvah in uvajanja italijanskih pridig v predmestnih cerkvah. Za italijanske vernike je bilo poskrbljeno tudi tako, da so iz Italije prihajali izredni pridigarji, zlasti v adventu in postu. Take pridige so se vrstile zlasti v treh večjih mestnih cerkvah: sv. Marije Velike, sv. Justa in sv. Antona Novega, pozneje pa še po drugih (Kosmač, 1998, 299). Za dušnopastirske potrebe so v Trstu skrbeli tudi nekateri redovi in bratovščine: kapucini, nemški jezuiti in salezijanci, v Istri pa predvsem frančiškani in benediktinci.

V tržaško politično in kulturno okolje je skušal vstopiti tudi katoliški tisk. Ko je leta 1869 nastalo "Tržaško katoliško društvo" (Società Cattolica Triestina) si je hotelo svojo prisotnost zagotoviti najprej z listom "La Lancia di S. Sergio", potem pa z listom "La Verità", ki so mu sledile "La Speranza", "L'Ancora" in končno "Vigilanza" v letih 1869-1880 (Zovatto, 1989, 76-77). Katoliško društvo je izvajalo tudi različne kulturne in izobraževalne dejavnosti, duhovne vaje in liturgična praznovanja. Med društvi z daljšo tradicijo se je v ustavni dobi odlikovalo tudi društvo "Minerva" (gl. Simčič, 1996, 163-178), ki se je zlasti po letu 1866 čedalje bolj odkrito opredeljevalo za italijansko nacionalno-liberalno stranko. Velik del Minervinega vodstva in članstva se je sicer v tem času ponašal s svobodomiselnim svetovnim nazorom, kaže pa, da je poleg radikalnejše liberalne struje znotraj društva obstajala tudi močna katoliška struja, ki bi jo lahko označili kot katoliško liberalno v smislu tistega katoliškega liberalizma, kateri je sprejemal temeljne vrednote francoske revolucije, posebno svobodo vesti, govora, tiska in združevanja, a odklanjal vsak ekstremizem in vsak žolčen antiklerikalizem, v filozofskem pogledu pa sprejemal nauk katoliške cerkve (Simčič, 1996, 169).

ZAOSTROVANJE NACIONALNE IN IDEOLOŠKE KONFRONTACIJE ZNOTRAJ TRŽAŠKO-KOPRSKE ŠKOFIJE OB KONCU 19. STOLETJA IN KONSOLIDACIJA SLOVENSKEGA POLITIČNEGA TABORA

V 80. letih 19. stoletja je postajal klerikalni tabor v Avstriji vedno močnejši, to pa je v narodno-političnem gibanju vodilo v vedno hujšo konfrontacijo z liberalnim taborom. Radikalnejša smer klerikalnega gibanja je bila tudi v zvezi s splošnim razvojem katoliške cerkve, ki se je po smrti papeža Pija IX. (1878) pod Leonom XIII. iz preteklosti obrnila v sedanost in prihodnost ter se s pomlajeno silo vrgla v politični boj.

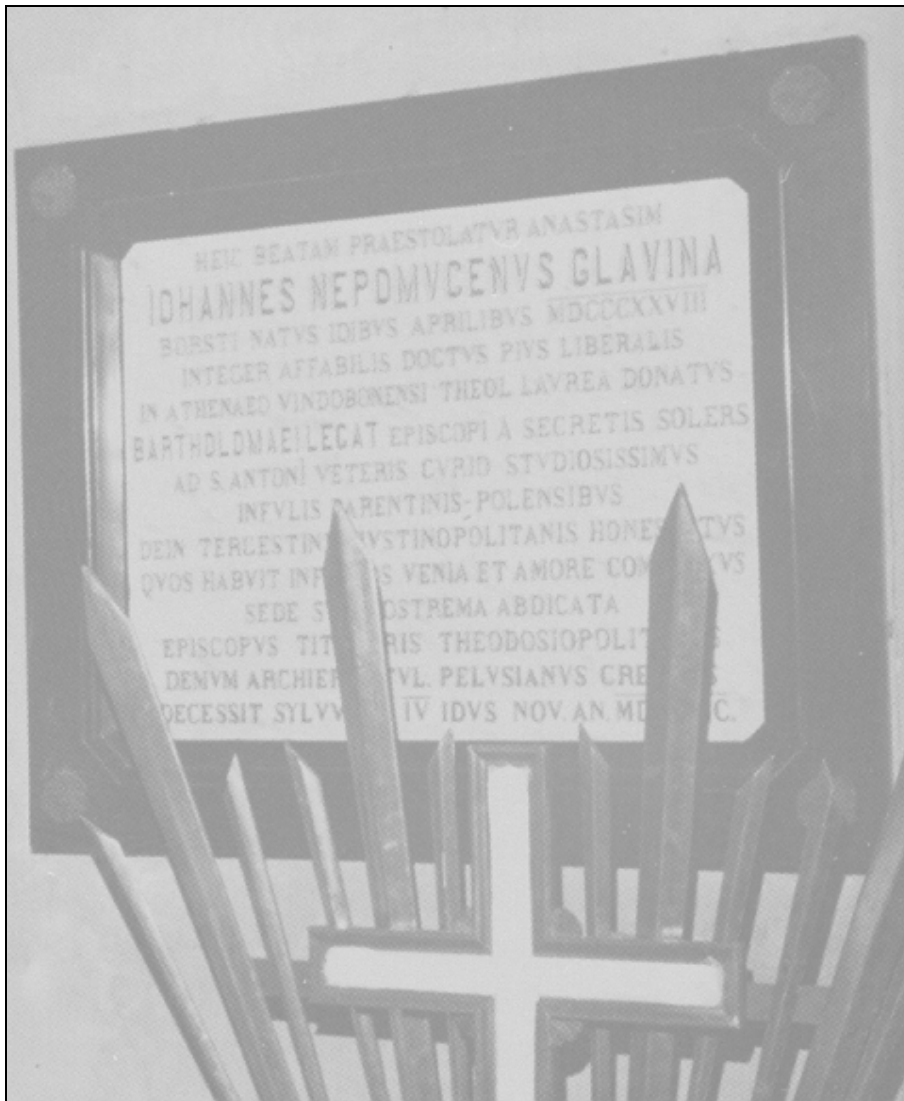
Na Slovenskem je po smrti liberalnega škofa Pogačarja leta 1884 postal ljubljanski škof Jakob Missia (1838-1902), poznejši goriški nadškof (1897) in kardinal (1899). Posvetil se je krepitvi katoliških postojank in cerkve. Leta 1887 je poklical v Ljubljano jezuite pa tudi sicer je pospeševal nastajanje novih samostanov v svoji škofiji.

Razraščanje klerikalizma na Slovenskem je v mnogočem povezano z imenom Antona Mahničiča (1850-1920), ki je bil od 1881 profesor bogoslovja v Gorici in postal 1896 krški škof. Sredi 80. let je posegel v slovenske kulturne razmere, nekaj let kasneje pa tudi v politične. Leta 1888 je začel v Gorici izdajati "Rimskega katolika", v katerem je bojevito nastopal predvsem proti prodiranju protikrščanskega liberalizma, pri tem pa prišel v nasprotje z goriškima listoma "Primorec" in "Soča", ki ju je urejal dr. Anton Gregorčič, bogoslovni profesor in eden od narodnih voditeljev na Goriškem (gl. Gabršček, 1932, 414; NS, 24. XII. 1896, 11. II. 1897, 20. V. 1914; Marušič, 1985, 364-376).

Po smrti Juraja Dobrile leta 1882 je tržaško-koprski škofijski prestol zasedel dr. Ivan Nepomuk Glavina, nekdanji tajnik škofa Legata in kanonik v stolni cerkvi sv. Justa ter od 1878 poreško-puljski škof (Milanović, 1973, 298).

Njegova največja skrb je bila zapolniti vrzeli v duhovniških vrstah, zato je povabil v Trst večje število duhovnikov, zlasti iz Češke, pa tudi iz notranjosti Slovenije. Takoj po svojem prihodu v Trst je obnovil dijaški konvikt, kjer so našli mesto tudi vsi tržaški bogoslovci, razdeljeni v štiri letnike. Obnovil je tudi škofijsko glasilo "Folium dioecesanum", ki ga je bil škof Dobrila zaradi velike denarne stiske ukinil (Valdevit, 1979, 124).

V Kopru je škof Glavina ustanovil italijansko semenišče, kjer so semeniščniki obiskovali italijansko gimnazijo. Ker je šlo za vzgojo italijanskega duhovniškega podmladka, je deželna vlada v Poreču za njegovo delovanje dajala letno podporo 1000 forintov. V konviktu je bilo sprva le malo učencev, v šolskem letu 1883/84 le 8, večina iz Pirana in Izole, le eden je bil iz Krkavč. Do leta 1886 je število semeniščnikov naraslo na 29 italijanskih in 5 hrvaških gojencev, uprava pa je bila v italijanskih rokah (Šematizam, 1926; NS, 3. IV. 1884; 4. IX. 1884; 25. III. 1886; 1. IV. 1886, 30. IX. 1886). Problem katoliške prisotnosti v samem Trstu, ki je bil povezan z organiziranim laičnim katoliškim gibanjem, je v tem obdobju postopno izgubljal na pomenu. Monsignor Glavina ni naredil nobenega koraka, da bi se laični katolicizem lahko okre-

Sl. 2: Škof Ivan Nepomuk Glavina (1882-1895), napisna plošča v cerkvi na Montuci pri Trstu (objava v delu B. Kuret, Boršt, Gorica 1991, 143).

Fig. 2: Bishop Ivan Nepomuk Glavina (1882-1895), inscription plate in the church at Montuza near Trieste (published in the work by B. Kuret, Boršt, Gorica 1991, 143).

pil in razširil. Družbena realnost v samem Trstu je bila takšna, da so njegovi ukrepi povzročali čedalje hujše težave in napetosti z mestno občinsko upravo, ki je bila čedalje bolj nestrpna do slovenskih pridig v mestnih cerkvah. Leta 1891 je klonil pod pritiski in ukinil slovensko pridigo in mašo pri sv. Justu (Valdevit, 1979, 134-135).

Nacionalnim antagonizmom so se v tem času pridružili tudi socialni. Katoliška dejavnost na socialnem in političnem področju znotraj katoliškega tabora še ni bila sposobna zavzeti jasnega stališča. Bolj kot na tem področju se je kazala odločnost na področju nacionalnega boja. S tem ko je cerkev vzdrževala in utrjevala vezi, ki so jo vezale predvsem na slovanski etnični element, ki je bil v nenehni ekspanziji tudi v Trstu, je branila in potrjevala tudi lastno funkcijo in obliko socialne prisotnosti, ki se je predvsem manifestirala v krepitvi odpora proti asimilacijskim procesom, ki jim je bil izpostavljen slovanski živelj. To je bila funkcija, ki se je izražala predvsem prek pastoralne prakse znotraj cerkvenih struktur in na temelju katere je bila prisotna potreba po uporabi lastnega jezika kot podpore pri vzdrževanju nacionalne identitete. Ta funkcija se ni izražala prek oblik organizirane prisotnosti v civilni družbi, res pa je, da je vodstvo slovenske politične organizacije v Trstu, Političnega društva Edinost, vodila izključno umirjena liberalna struja, ki je med drugim lastni politiki dajala močan unitaristični poudarek (Valdevit, 1979, 122).

Slovenski duhovniki so bili funkcionarji in navdušeni privrženci Edinosti; dolinski dekan in župnik Jurij Jan je bil npr. eden od pobudnikov dolinskega tabora leta 1878, na katerem so tržaški in istrski Slovenci zahtevali enakopravnost, slovenske šole in slovenski uradni jezik v uradih in na sodiščih (Luković, 1980, 190). Pomemben je bil tudi odnos med učiteljstvom in duhovščino, zlasti v času, ko je začela liberalna stranka na Slovenskem napadati slovensko in hrvaško duhovščino v Istri in pozivala istrske učitelje, naj zahtevajo od svojih voditeljev, da pretrgajo zveze s kranjskimi klerikalci. Na poziv je "Naša Sloga" odgovorila, da živijo v Istri v slogi, ljubezni in miru z eno samo željo, kako bi "ljudstvo prebudili iz mrtvila" (NS, št. 73, 30. X. 1900).

V Učiteljskem društvu za koprski okraj, ki se je osnovalo leta 1881, je bilo veliko klerikalno usmerjenih učiteljev. Ohranjali so medsebojno vzajemnost in zaupanje, kar je zaslediti tudi v navzočnosti duhovščine na učiteljskih zborovanjih, tako npr. dolinskega dekana Jurija Jana v letih 1882/84 ali pa osapskega dekana in deželno-zborskega poslanca Josipa Kompareta leta 1895, oziroma okrajne duhovščine leta 1897. "Tukajšnja duhovščina stremi z učiteljstvom po istem cilju. Vzajemnost med duhovščino in učiteljstvom našega okraja naj služi v zgled marsikateremu okraju v deželi", so zapisali v mariborskem Popotniku leta 1897 (Šuštar, 1990, 572).

Po odstopu škofa Glavine leta 1896, je vodstvo tržaško-koprske škofije prevzel Andrej Šterk, po rodu Hrvat, doma iz Voloskega. Leta 1880 je prišel v Trst in kmalu postal stolni kanonik pri sv. Justu; leta 1894 je bil imenovan za krškega škofa, kjer je služboval dve leti, nato pa se je vrnil v Trst, kjer je nasledil obolelega škofa Glavino (Kosmač, 1998, 303; Milanović, 1973, 229-300).

Že v svojem prvem pastirskem pismu z dne 8. avgusta 1896 je odkrito spregovoril o pretiranem nacionalizmu, ga imenoval naravnost "herezijo naših dni proti naukom Jezusa Kristusa" ter pozval h krščanski ljubezni, medsebojnemu spoštovanju in toleranci (Kosmač, 1998, 303).

Težavam prejšnjih škofov so se kmalu pridružile nove, ko so iz Rima zahtevali, da se odpravi ne samo glagolica, ampak tudi tako imenovani slavet, ki je bil v rabi po hrvaških župnijah v Istri.⁹

Čprav je papež Leon XIII., avtor prve socialne okrožnice "Rerum Novarum", s katero je katoličane pozval k socialnemu in političnemu delu, dal tiskati staroslovanski misal in hrvaški obrednik, si je velik del italijanske duhovščine na Tržaškem in v Istri prizadeval, da bi Sv. stolica prepovedala glagolico. Tudi sama avstrijska vlada je v glagolici videla vzpodbudo za panslavizem in rusofilstvo, zato je bilo poučevanje glagolice v goriškem semenišču že okoli leta 1870 ukinjeno. Kljub temu so se dalmatinskemu in istrskemu gibanju za glagolico, ki naj bi "izrinila Slovanom tuji latinski jezik iz cerkve", ob koncu 19. stoletja pridružili še mnogi duhovniki, učitelji in kulturnoprosvetna društva (Milanović, 1967, 82; Zor, 1977, 138-191).

Ravno vprašanje glagolice oziroma zahteve po ponovni uvedbi staroslovenskega obreda, ki so imele izrazito nacionalno in politično ozadje, so v veliki meri zaposlovale monsignorja Šterka, ki vatikanskega dekreta iz leta 1898 ni objavil, da ne bi vznemirjal prebivalstva, in njegovega naslednika škofa Frančiška Kraverija Nagla, ki ga je nasledil leta 1903.

Že v času škofa Šterka (1899) se je začelo obdobje, ki je prišlo v širšo slovensko in slovansko zgodovino pisje pod imenom "Ricmanjska cerkvena afera" in je trajalo polnih 11 let (gl. Stres, 1977, 115-131; Kosmač, 1975; Milanović, 1973, 319). Glagolica je s tem, da je v Trstu dobila posebno obliko, pokazala na precejšnjo, predvsem kulturno povezanost primorskih in istrskih Slovencev s Hrvati. Čprav so znani le nekateri primeri ostankov glagolice v Primorju in Istri, je bil ta problem prav v primeru Ricmanj postavljen na izredno ostrino, prestop Ricmanjcev v uniatstvo pa se kaže kot širši problem kulturne oziroma narodne rešitve Slovencev. Na uniatstvo se navezuje tudi primorski panslavizem, ki pa je bil le sestavni del slovenskega slovanofilskega opredeljevanja po nastopu dualizma v Avstriji.

Nacionalna konfrontacija se je tako kot na drugih področjih ob koncu 19. stoletja oblikovala tudi znotraj cerkve. Italijanski časopisi tistega časa so brez ovinkarjenja pisali o "nujnosti" poitalijančenja šole in cerkve; glavni problem je bil, kako omejiti delovanje slovenske duhovščine. Stari, bolehní škof Šterk v letu 1898 že ni več obvladal politične situacije in nacionalni boj se je prenesel tudi v cerkev. V političnih

9 Slavet ali sklavet – običaj, da so v nekaterih cerkvah duhovniki smeli opravljati med latinsko mašo nekatere molitve v domačem jeziku (Slava, Vera, Oče naš) in celo brati evangelij. Podobno so uporabljali domači jezik pri nekaterih zakramentih in zakramentalih (krst, poroka, pogreb, blagoslov hiš itd.) (Kosmač, 1998, 303, op. 27).

institucijah je prevladovala moč Italijanov, kar se je poznalo tudi znotraj cerkvene organizacije, tam, kjer so bili ljudje izredno občutljivi. Pri tem je bila pomembna tudi konsolidacija slovenskega političnega tabora. Politično društvo "Edinost" je imelo, kot že rečeno, za seboj precejšen del slovenske duhovščine in ravno njena konfrontacija je torej z nastankom slovenske buržoazije in inteligence v Trstu prešla iz gospodarstva v politiko in nato v cerkev. Narodnostno načelo se je tu pokazalo veliko močnejše od verskega, podobno kot v Istri (Stres, 1977, 131).

Tudi v Istri so bili nacionalni antagonizmi vse hujši, saj je italijanska nacionalno-liberalna stranka svojo ost namerila zlasti proti slovenski in hrvaški duhovščini. V njej je videla najpoglavitejšega pobudnika politično-nacionalnega gibanja in nosilca narodne zavesti. Slovensko in hrvaško duhovščino je zlasti napadala italijanska poslanska večina v deželnem zboru, ki si je prizadevala, da bi tako slovanski duhovščini kot škofom vzela poslansko pravico (Kramar, 1991, 189).

V prizadevanjih za izobrazbo, izboljšanje stanovskih koristi ter v skrbi za ustanavljanje in delovanje verskih bratovščin so slovenski in hrvaški duhovniki tržaško-koprske škofije leta 1899 na Kozini ustanovili "Zbor svečnikov sv. Pavla", v katerem je bilo vpisanih 34 duhovnikov. Slovenski duhovniki so bili tudi pobudniki za ustanavljanje podpornih pogrebnih društev, kasneje pa tudi katoliških tiskovnih društev z namenom, da bi dvigala kulturno raven prebivalstva (Kramar, 1991, 188).

Po drugi strani na prelomu stoletja srečujemo precejšnjo živahnost in aktivnost katoliškega prebivalstva okrožij ob istrski obali s pomembnejšimi mestnimi središči, ki so bila pretežno v italijanskih rokah. Čeprav so v njih politično sceno v glavnem obvladovali liberalno-nacionalni krogi, so bili katoliki dobro organizirani. Poleg številnih bratovščin in krožkov so delovala predvsem otroška in mladinska vzgajališča z namenom, da bi v njih vzgajali mladino in širili med njimi krščanska načela, zlasti na socialnem področju. Med številnimi krožki je izstopal predvsem krožek "Fides" v Kopru, uradno imenovan "Unione giovanile democratico" (Zovatto, 1989, 14). Številne in raznolike akcije na družbenem področju pa niso mogle zadovoljiti vseh potreb cerkve na začetku 20. stoletja, zato so katoličani v Trstu in Istri po proglasitvi socialne okrožnice "Rerum Novarum" papeža Leona XIII. prehajali predvsem na ustanavljanje krožkov, ki so razvijali kulturno-religiozno pa hkrati tudi socialno dejavnost med različnimi sloji prebivalstva. Huda revščina in pomanjkanje, ki sta pestila predvsem kmečki živelj in nižje socialne sloje po mestih in na podeželju, sta vzpodbudila formiranje krščanskih društev zlasti v Kopru, Piranu, Izoli in Umagu. Med vidnejšimi je bil krožek "Beato Elio" v Kopru, ki je štel kakšnih 800 vpisanih članov in je deloval predvsem za zaščito kmetov; podobne probleme je v Izoli reševala "Famiglia Cooperativa Cattolica", ki je ob čisto gospodarski dejavnosti skrbela tudi za izobraževanje in tehnični napredek svojih članov (Zovatto, 1989, 34). Na podobno organiziranost in zaščito naletimo tudi pri ribiških zadrugah znotraj tržaško-koprske škofije.

Da bi zajezila oderuštvo, ki je bilo bolj kot v Trstu prisotno zlasti v Istri in je bilo

Sl. 3: Slovenski in hrvaški škofje pri posvetovanju o glagolici v Rimu od 21. – 31. maja 1905.

Fig. 3: Slovene and Croatian bishops during consultation about the Glagolitsa in Rome between May 21st – 31st 1905.

poglavitni vzrok za socialno bedo in propadanje nižjih socialnih slojev, se je cerkev usmerila tudi v ustanavljanje katoliških bank oziroma kmečkih hranilnic in posojilnic. To je bilo velikega pomena, saj je bil večji del bank in posojilnic v rokah liberalcev, ki so uživali podporo in zaščito deželne vlade v Poreču, medtem ko so morale redke katoliške bančne ustanove ustvarjati kapital z lastnim delom in vložki svojih članov. To jih je sililo v združevanje s sorodnimi katoliškimi pa tudi nekatoliškimi bančnimi ustanovami na širšem istrskem območju, pri tem pa so se zgledovale po dejavnosti krščanskih socialistov Notranje Avstrije. Po kongresu krščanskosocialne stranke na Dunaju se je namreč krščanskosocialno gibanje v letih 1897/98 začelo širiti tudi na Tržaškem in v Istri.¹⁰ Že 19. marca 1898 je prišlo do oblikovanja Krščansko-socialne

¹⁰ Krščanskosocialna miselnost se je začela širiti na Slovenskem že proti koncu osemdesetih let 19. stoletja; glavni nosilec krščanskosocialnih idej in glavni organizator kmečkega in delavskega krščanskosocialnega gibanja je bil dr. Janez Evangelist Krek (1865-1917), duhovnik in profesor bogoslovja v Ljubljani. Krščanskosocialno gibanje se v Avstrijskem primorju ni moglo množično uveljaviti, dokler je bila narodnjaška stranka enotna. Močnejše pozicije je pridobilo šele ob koncu 19. stoletja, ko je duhovščina po vzgledu J. E. Kreka, ki je leta 1898 govoril na sestanku "Krščansko-socialne stranke" v Rojanu pri Trstu, začela ustanavljati kmetijske, živinorejske in nabavno-prodajne zadruge, kasneje pa tudi hranilnice in posojilnice tipa "Reiffeisen", ki so se do leta 1903 povezoval v Gospodarsko zvezo; podrobneje v Kramar, 1999, 192-194; Žitko, Kramar, 1985, 7-20.

zveze (Lega Cristiano-sociale) s sedežem v Trstu, območje njenega delovanja pa je bilo celotno Avstrijsko primorje. Italijanska krščanskosocialna stranka je začela zlasti po italijanskih središčih, nato pa tudi v njihovem zaledju ustanavljati podružnice pa tudi društva Mladinske socialne zveze (Lega gioventù sociale).

Sl. 4: Društveni prapor bratovščine sv. Cirila in Metoda pri sv. Jakobu v Trstu, razvit 19. maja 1900 (objava v Zastava, sveta bodi ti nam vez, Trst 1997, s. 172).

Fig. 4: Society flag of the Brotherhood of St. Cyril and Methodius at St. Jacob in Trieste, unfurled on May 19th 1900 (published in Zastava, "Sveta bodi nam ti vez", Trieste 1997, p. 172).

Tudi na ožjem območju tržaško-koprske škofije so se vsa katoliška nepolitična združenja povezovala v zvezo, ki se je imenovala Tržaško-istrska zveza (Federazione triestino-istriana), z namenom, da bi sprejela skupne usmeritve pri oblikovanju socialnega, verskega in kulturnega programa. Tržaško-istrski zvezi so se kmalu pridružile tudi podobne zveze sosednjih škofij in že v prvem desetletju 20. stoletja je konfederacija koordinirala dejavnost zvez na celotnem istrskem območju. Posebej pomembni so postali "katoliški dnevi", ki jih je Tržaško-istrska zveza na posameznih območjih posvetila verskim, socialnim in kulturnim problemom, uradni programi teh katoliških shodov pa so bili publicirani v posebnih brošurah in izdajah. Leta 1906 so takšen množičen shod organizirali v Kopru, zatem 1907 v Izoli, shod v Rovinju leta 1908 pa se je sprevrgel v spopad s pristaši liberalno-nacionalne stranke (Zovatto, 1989, 38).

Dobro organizirano krščanskosocialno gibanje, ki je po uvedbi splošne in enake volilne pravice leta 1907 tudi na političnem področju začelo ogrozati dominantne pozicije nacionalno-liberalnega tabora, pa je svojega nasprotnika videlo predvsem v razvijajočem se socialdemokratskem gibanju, ki se je v Trstu in Istri dodobra uveljavilo z državnozborsko volilno reformo leta 1907.¹¹

S svojo dejavnostjo sta to razgibano in prelomno obdobje zaznamovala zadnja dva tržaško-koprska škofa pred I. svetovno vojno oziroma razpadom Avstro-Ogrske: Frančišek Ksaverij Nagl v letih 1903-1910 in Andrej Karlin v letih 1911-1919. Frančišek Nagl je bil za razliko od prejšnjih škofov nemškega rodu. Bil je najprej dvorni kaplan na Dunaju, potem pa rektor nemškega zavoda "Santa Maria dell'Anima Teutonicorum" v Rimu (Milanović, 1973, 301).

Že kmalu po prihodu v Trst je moral ukrepati v zvezi z vatikanskimi dekreti, ki so omejevali uporabo glagolice pri bogoslužju, s čimer je zadel na močan odpor zlasti pri hrvaški duhovščini (Šojat, 1947, 20-21). Moral je, kot smo že navedli, reševati tudi ricmanjsko vprašanje, povezano z uporabo staroslovanskega jezika v cerkvi, katerega končno rešitev je vzel v roke sam papež Pij X. (Kosmač, 1997, 131-147).

Pri svojem vodenju škofije je sledil papeževemu programu "Vse obnoviti v Kristusu". Boril se je proti modernizmu ter zahteval slepo pokorščino cerkvenim oblastem. Veliko si je prizadeval, da bi vzgojil katoliške laike, tako italijanske kakor slovenske, in organiziral katoliški tisk (Valdevit, 1979, 214-215). Podpiral je slovenske in italijanske katolike v združevanju; tako je bil leta 1904 v Trstu osnovan krožek sv. Justa (Circolo S. Giusto) in kasneje Katoliško društvo (Società cattolica), ki sta si zastavila socialno-družbeni program, za urejanje skupnega življenja in sožitja med pripadniki enega in drugega naroda pa "Opera di S. Francesco Regis" ter Društvo sv. Raffaella za pomoč emigrantom (Galimberti, 1995, 239).

---

11 Podrobneje o tej problematiki v Prijon-Trampuž, 1977.

Sl. 5: Škof Francišek Ksaverij Nagl je tržaško – koprsko škofijo vodil v letih 1903-1910.

Fig. 5: Bishop Francišek Ksaverij Nagl led the Triste-Koper Diocese in the years 1903-1910.

Njegovo prizadevanje pa ni obrodilo velikih uspehov, še najmanj pri slovenskih vernikih. Bolj je utrdil pravice italijanskih vernikov v mestu, kar mu je pridobilo simpatije zlasti mestnih oblasti, ki so ga materialno podprle pri gradnji nekaterih novih cerkva v mestu: sv. Vincencija Pavelskega, ki jo je začel graditi že škof Glavina, in Srca Jezusovega, ko je v Trst prišla nova skupnost jezuitov.

Ob razpravah o reformi volilnega reda leta 1908, ki naj bi ga predložili v sprejem istrskemu deželnemu zboru, je postala ponovno aktualna prisotnost virilistov. Na njihove glasove je računala zlasti hrvaško-slovenska narodna stranka, ki naj bi ji po novem deželnozbornem volilnem redu pripadalo 19 zastopnikov, italijanskemu bloku pa 25 (Bratulić, 1966-67, 126). Novi volilni red je moral potrditi še deželni zbor, zato so s cesarskim odlokom sklicali poslance na 16. zasedanje v Kopru 21. marca 1908 (ADPI, II, 1908, 181-182). Sklepčnost so si zagotovili tudi z navzočnostjo virilistov, ki celih 18 let niso prihajali na zasedanja deželnega zbora. Škofje Frančišek Ksaverij Nagl iz tržaško-koprške, Gian Battista Flapp iz poreško-puljske in Anton Mahnič iz krške škofije, so se tokrat udeležili seje deželnega zbora tudi na prošnjo vlade, ki je želela, da bi bila volilna reforma sprejeta s čim večjim številom glasov (Milanović, 1973, 145; Barbalić, 1952, 119).

Škof Nagl je leto kasneje zapustil Trst, ker je bil imenovan za pomožnega škofa na Dunaju, 21. decembra 1910 pa je bil za novega tržaško-koprškega škofa imenovan ljubljanski kanonik dr. Andrej Karlin.

Poskusi ministrstva za uk in bogočastje in c.k. namestništva v Trstu, da bi za zmanjšanje nacionalnih napetosti na cerkvenem področju spojili tržaško-koprsko in poreško-puljsko škofijo ter da bi v krško škofijo prenesli kastavski dekanat, kjer je ostala v veljavi glagolska liturgija, niso bili uspešni. Tudi imenovanje avstrijskega prelata Frančiška Ksaverija Nagla, ki ni bil slovenskega rodu, se je, kot smo videli, izkazalo za neustrezno, zato so se oblasti z imenovanjem Slovenca Andreja Karlina vrnile k stari taktiki, v čemer pa se že kaže tudi nekoliko spremenjena politična strategija dunajske vlade do istrskih Slovencev in Hrvatov pred I. svetovno vojno. Škofova naklonjenost do obeh narodov je kmalu izzvala napade italijanskih pa tudi nemško-židovskih krogov v Trstu, kmalu po prihodu italijanskih okupacijskih sil v Trst leta 1918 pa je moral zapustiti mesto. S škofom Karlinom se je tudi zaključila vrsta slovenskih oziroma hrvaških škofov v Trstu, ki so tja do konca I. svetovne vojne častno in uspešno opravljali svoje pastirsko poslanstvo in veliko prispevali k ohranitvi nacionalne identitete slovenskega življa na tržaških in istrskih tleh.

THE TRIESTE-KOPER DIOCESE OF THE 19TH CENTURY*Salvator ŽITKO*

The Regional Museum Koper, SI-6000 Koper, Kidričeva 19

SUMMARY

The changes carried out in the ecclesiastical administration during the 1930s in the Austrian Adriatic Littoral led to the formation of the Trieste-Koper, Poreč-Pula and Krk dioceses. They were fused due to the harsh economic conditions, lack of new clerical blood, the prolonged vacancy of dioceses and especially thanks to the Austrian ecclesiastical policy which wished, by naming bishops of Slovene descent in the Trieste-Koper diocese, to stem the Italian assimilation tendencies as well as to consider the actual ethnic situation in the Trieste Province and Istria in the 19th century. The first Slovene bishop Matevž Ravnikar was followed, in 1846, by Msgr. Jernej Legat, who indelibly marked, with his pastoral activities, the events in the educational, political, cultural and religious spheres particularly in the period of the concordat from 1855 to 1867. The more radical Church's declaration for the ethnic awakening of the Istrian Slovenes and Croats and its commitment against Italian assimilation tendencies marked particularly the period of the Bishop Juraj Dobrila and his successor Ivan Nepomuk Glavina, when the national confrontation, especially with the prevalent Italian national-liberal faction in Trieste and with the policy of the provincial assembly in Istria, attained much greater extent. During the period of the bishops Andrej Šterk and Frančišek Ksaverij Nagel, the national struggle also shifted to the Church, which was at that time stirred due to the abolition of the Glagolitsa and thus of the Early Slav liturgy.

Key words: Trieste-Koper dioceses, clergy, concordat, Trieste, Istra, worship of God, Glagolitsa, virilists

VIRI IN LITERATURA

- ADPI, 1, XVIII** - Atti della prima e seconda Dieta provinciale dell'Istria in Parenzo, vol. I (ADPI, 1). 7 febbraio 1863, seduta XVIII. Rovigno, 1863, 250-251.
- ADPI, 1, XXIII** - 25 febbraio 1863, seduta XXIII, 329-330.
- ADPI, 1, XXIX** - 6 marzo 1863, seduta XXIX, 402-403.
- ADPI, 2, VI** - Atti della dieta provinciale dell'Istria in Parenzo, vol. II (ADPI, 2). 5 settembre 1868, seduta VI. Rovigno, 1868, 87-88.
- ADPI, 2, VII** - 9 settembre 1868, seduta VII, 105.
- ADPI, 2, VIII** - 12 settembre 1868, seduta VIII, 129-131.
- ADPI, 2, IX** - 14 settembre 1868, seduta IX, 165-166.

- ADPI, 2, X** - 16 settembre 1868, seduta X, 179-193, 194-195.
- ADPI, 2, XIII** - 24 settembre 1868, seduta XIII, 281-282.
- ADPI, II, 1908** - Atti della dieta provinciale dell'Istria, II, 1908. Capodistria-Trieste, 181-182.
- Apollonio, A. (1993)**: Una cittadina istriana nell'età napoleonica: Pirano 1805-1813. Atti del Centro di Ricerche Storiche – Rovigno, 23. Trst-Rovinj, 9-121.
- Barbalić, F. (1952)**: Narodna borba u Istri od 1870 do 1915 godine. JAZU. Zagreb, 30, 119.
- Beuc, I. (1975)**: Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća. Zagreb, 59-133.
- Bratulić, V. (1966-67)**: Zapisnici sjednica "Hrvatsko-slovenskog kluba" zastupnika u Istarskom saboru (1884-1901). Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, XI-XII. Rijeka, 126.
- De Favento-Apollonio, G. (1888)**: La chiesa cattolica. La sua dottrina e la sua storia. II. ed. Capodistria.
- Gabršček, A. (1932)**: "Goriški Slovenci". Ljubljana, 414.
- Galimberti, S. (1995)**: Clero e strutture ecclesiastiche in Istria tra otto e novecento, I. AMSI, vol. LXXXXV. Trieste, 219-318.
- Kalac, A. (1912)**: Biskup dr. Juraj Dobrila: spomen – knjiga stogodišnjice njegova rođenja. Pazin.
- Kirac, L. (1946)**: Crtice iz istarske povijesti. Zagreb, 165.
- Kolmer, G. (1902)**: Parlament und Verfassung in Oesterreich. Wien, 95.
- Kosmač, A. (1975)**: 70 let župnije v Ricmanjih 1905-1975. Koledar Goriške Mohorjeve družbe, 25. Gorica.
- Kosmač, A. (1998)**: Versko življenje v Trstu od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne V: Od Maribora do Trsta: 1850-1914. Zbornik referatov. Maribor, 195-306.
- Kramar, J. (1970)**: Prvi tabor v Istri. Koper, 47-54.
- Kramar, J. (1991)**: Narodna prebujala istrskih Slovencev. Koper-Trst, 188-189, 192-194.
- Luglio, V. (2000)**: L'antico Vescovado Giustinopolitano. Trieste, 201.
- Luković, P. (1980)**: Borba Slovenaca za ujedinjenu Sloveniju na izmiku velike krize na istoku od marta do novembra 1878 i njen odjek kod srpskog naroda u Kneževim Srbiji i Vojvodini. ZČ, 1-2. Ljubljana, 190.
- Marin, L. (1991)**: Upravna in teritorialna razdelitev Slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih. Annales, 1/91. Koper, 140-143.
- Marušič, B. (1985)**: Andrej Gabršček (1864-1938). V: Primorski čas pretekli. Koper, 364-376.
- Marušič, B. (1985)**: Juraj Dobrila in njegova goriška leta. V: Primorski čas pretekli - Prispevki za zgodovino Primorske. Koper, 280-286.

- Marušič, G. (1989):** Koper v času Napoleona (1805/6-1813). Kronika "iz zgodovine Primorske", 37, 1-2. Ljubljana, 59.
- Milanović, B. (1924):** Staroslovensko bogoslužje u Istri. V: Jadranski Almanah za leto 1924. Gorica, 99-105.
- Milanović, B. (1967):** Hrvatski narodni preporod u Istri, I. Pazin, 64-82, 241.
- Milanović, B. (1973):** Hrvatski narodni preporod u Istri, II. Pazin, 299-319.
- NS - Naša Sloga,** 3. IV. 1884; 4. IX. 1884; 25. III. 1886; 1. IV. 1886; 30. IX. 1886.
- OT - Ossevatore Triestino.** Trieste, 31 agosto 1855.
- Pahor, M. (1965):** Koprška nota iz leta 1849 ali prvi poskus namerne italijanizacije Istre. ZČ, 19-20 (Zwitterjev zbornik). Ljubljana, 277-296.
- PAK - Pokrajinski arhiv Koper.** Občina Koper, akt št. 12, dopis št. 157.
- Prijon-Trampuž, L. (1977):** Jugoslovanska socialdemokratska stranka v Istri – ustanovitev in njeno delovanje v letih 1907-1908. V: Slovensko morje in zaledje, I. Koper.
- Quarantotti, G. (1971):** La seconda Dieta istriana (1861-1867). AMSI, vol. XIX. Trieste, 228.
- Rapotec, V. (1952):** Škof dr. Juraj Dobrila politik in voditelj Istranov. Primorski dnevnik, 18. VI. 1952. Trst.
- Rubetić, C. (1882):** Vjekopis Dra Jurja Dobrile. Zagreb, 42.
- Savnik, R. (1954):** Franjo Ravnik. Bori, zbornik za književnost in kulturo, 1. Koper, 89-99.
- Simčić, T. (1996):** Società di Minerva v Trstu in oblikovanje italijanskega narodno liberalnega gibanja 1860-1878. V: Zahodno sosedstvo – Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne. Ljubljana, 163-178.
- Stancovich, P. (1828):** Biografia degli Uomini distinti dell'Istria, I. Trieste, 45-46.
- Strčić, M., Strčić, P. (1966):** Hrvatski istarski trolist Laginja-Mandić-Spinčić. Rijeka, 28.
- Strčić, P. (1969):** Franjo Ravnik o pripravah za izdajanje tržaškega časopisa "Naša Sloga". Primorski dnevnik, XXVI, 55. Trst, 3.
- Strčić, P. (1977):** O pravaštvu u Istri i na Kvarnerskim otocima krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 19. stoljeća. Historijski zbornik, 29-30. Zagreb, 349.
- Stres, P. (1977):** Ricmanjska afera (1899-1910). V: Slovensko morje in zaledje, I. Koper, 115-131.
- Šematizam (1926):** Šematizam porečko-puljski, št. 1003 iz leta 1926.
- Šojat, N. (1947):** De Privilegio linguae paleoslavicae in liturgia romana. Rim, 20-21.
- Šuštar, B. (1990):** Slovensko učiteljsko društvo v Istri pred I. svetovno vojno. Primorska srečanja, 111/90. Koper, 569-572.
- Valdevit, G. (1979):** Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1850-1919). Società-storia-religione, 5. Udine.

- Venturini, D. (1907):** Il prefetto Angelo Calafati ed i Domenicani di Capodistria. Pagine Istriane, 11-12. Capodistria, 249-256.
- Vilhar, S. (1976):** Slovensko učiteljišče v Kopru 1875-1909. Koper, 12-17.
- Zor, J. (1977):** Glagolska pričevanja na Slovenskem (Nahtigalov zbornik). Ljubljana, 138-191.
- Zovatto, P. (1989):** Cattolici e cattolicesimo in Istria tra '800 e '900. V: Istria religiosa. Trieste, 7-39.
- Zovatto, P. (1991):** L'Episcopato di Bartolomeo Legat (1846-1875) V: Dal Litorale austriaco alla Venezia Giulia. Civiltà del Risorgimento, 42. Udine, 111-124.
- Zwitter, F, Bodganov, J. & V. Šidak (1962):** Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana, 166.
- Žitko, S. (1999):** Leto 1848 in proces formiranja nacionalne zavesti pri tržaških in istrskih Slovencih. Annales, 18. Koper, 291-300.
- Žitko, S., Kramar, J. (1985):** Hranilnice in posojilnice v Slovenski Istri. Koper, 7-20.